

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

5-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/5 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy

kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Abdullaev Ulug'bek Saydanovich</i> O'RTA ASRLAR YOZMA MANBALARIDAGI ETNIK NOMLAR	10-14
<i>Shukurillayev Yunus Asrorovich</i> BUXORO AMIRLIGIDA CHEGARALARNI QO'RIQLASH, QOROVULLIKNI O'TASH VA XAVFSIZLIKNI TA'MINLASH MASALALARI TAHLILI	15-19
<i>Рахманкулова Адолат Хушбаковна</i> ИСТОРИЯ ГРЕЧЕСКОЙ ДИАСПОРЫ УЗБЕКИСТАНА: СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦЫ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ЭМИГРАНТЫ	20-25
<i>Xusanov Xabibullo Hakimovich</i> O'ZBEKISTON MILLATLARARO MUNOSABATLARIDAGI ZIDDIYATLI VAZIYAT VA MILLIY MADANIY MARKAZLARNING TASHKIL QILINISHI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI	26-30
<i>Toshov Kamoliddin, Xurramova Sabrina Abdurashidovna</i> THE PROBLEM OF CHILD NEGLECT DURING THE SECOND WORLD WAR	31-38
<i>Atamuratova Dilafruz Rashidovna</i> THE FORMATION OF THE PRESS OF THE KhPSR AND THE ESSENCE OF SOCIAL PROBLEMS IN IT	39-42
<i>Nazirov Baxtiyor, Mo'minov Nodirbek Botir o'g'li</i> IMOMQULIXON DAVRI ASHTARXONIYLAR DAVLATINING IJTIMOIY-IQTISODIY VA HARBIY-SIYOSIY HAYOTI	43-48

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Исламутдинов Вадим</i> СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ СНИЖЕНИЯ БЕДНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	49-54
<i>Melibaeva Gulxon Nazrullayevna</i> BENCHMARKING KICHIK INNOVATION BIZNESNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA SAMARALI VOSITASI SIFATIDA.....	55-65
<i>Ульмас Ибрагимов</i> ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОЙ МОДЕЛИ МАЛОГО БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	66-75

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Salomova Hakima Yusupovna</i> ME'YOR KATEGORIYASINING BIOSFERANI ASRASHDAGI AMALIY AHAMIYATI	76-83
<i>Djumanioyozova Dilfuza, Ibraximova Dilorom</i> YURIDIK TA'LIM VA YURIDIK KLINIKA FAOLIYATIDA AXLOQIY TARBIYA.....	84-90
<i>Djo'raev Anvar Muxamadiyevich</i> IJTIMOIY BILISH DARAJALARINING MEZONLARI	91-96

<i>Каримова Гулчехра Самадовна</i> ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАДЕРЖКИ ПОЛОВОГО РАЗВИТИЯ У ПОДРОСТКОВ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ СИНТЕЗ МЕДИЦИНСКИХ ДАННЫХ И АНТРОПОЛОГО- ЭТИЧЕСКИХ.....	97-101
<i>Гайбуллаев Жавлон Шавкатович</i> ДЫХАНИЕ КАК ЗЕРКАЛО ДЕТСТВА: ФИЛОСОФСКИЙ ВЗГЛЯД НА РЕЦИДИВИРУЮЩИЕ РЕСПИРАТОРНЫЕ ИНФЕКЦИИ.....	102-105
<i>Yusupaliyev Orzimurod Odilovich</i> YOSHLAR TARBIYASIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI.....	106-110
<i>Taylyakova Feruzaxon Sultanovna</i> O'ZBEKISTONDA OILAVIY BIZNESNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI.....	111-116
<i>Yusupova Ranoxon Tolibjonovna</i> TEXNIK TARAQQIYOT AXLOQIY-STRATEGIK RESURS SIFATIDA.....	117-120
<i>Yarashov Sarvar Norqul o'g'li</i> SHAXSNING SHAKLLANISHIGA AXLOQIY IDEALLAR VA JAMIYATDA MAVJUD QADRIYATLARNING TA'SIRI	121-125
<i>Shokirov Toxirjon, Maxmudov Shoxrux</i> ZARDUSHTIYLIK DININING VUJUDGA KELISHI VA UNDA MADANIYAT VA SAN'AT FALSAFASI	126-130
<i>Ахмедова Дилбар, Шавкатова Ширин</i> ПЕРВЫЕ ШАГИ В МИКРОМИРЕ: ФИЛОСОФСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ДИСБИОЗЕ И АЛЛЕРГИИ У МЛАДЕНЦЕВ.....	131-135
<i>Kurbanbaeva Ulbosin Jumag'aliyevna</i> EKOLOGIK TARBIYANING GUMANISTIK MOHIYATI.....	136-139
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Muqumova Dilafruz</i> IRFONIY SAYRU SULUKNING JA'FAR MUHAMMAD TERMIZIY SHE'RIYATIDAGI MODERNISTIK TASVIRI VA TALQINI.....	140-147
<i>Xo'jamqulov Anvar, Tog'ayeva Shoxnoza</i> TAXAYYUL OLAMI TAHLILLARI.....	148-159
<i>Murodova Iroda, Khamidov Tokhirjon</i> ANALYSIS OF THE LINGUOCOGNITIVE ASPECT OF THE SEMANTICS OF METAPHORICAL INNOVATIONS	160-163
<i>Mamatova Feruza Maxammadovna</i> FENOMENOLOGIYA, FENOMEN VA ULARNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDAGI TALQINI	164-168
<i>Burxonova Gulmira Olimjon qizi</i> TURLI TIZIMLI TILLARDA SOTSIOMADANIY BIRLIKLAR SHAKLLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA TASNIFI	169-172
<i>Berdikulova Shaxnoza, Ruzmatova Gulnara</i> BOG'LOVCHILAR VA TINISH BELGILARINING PRAGMATIK KUCHI: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA	173-177
<i>Musurmonova Barchinoy Hasan qizi</i> FORS MATNSHUNOSLIGI TARAQQIYOTINING TARIXIY ILDIZLARI.....	178-182

<i>Яркулова Фотима Усмановна</i> ОДНОРОДНЫЕ ЧЛЕНЫ ПРЕДЛОЖЕНИЙ.....	183-186
<i>Jo'raqulova Rayhon Xolboyevna</i> O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA LEKSIK BIRLIKLAR OBRAZ VA RAMZLARNI YUZAGA KELTIRUVCHI VOSITALAR.....	187-190
<i>Musoeva Hayitgul Urokovna</i> THE LINGUO-STYLISTIC ANALYSIS OF THE WORD "HEART" IN ENGLISH LANGUAGE BASED ON THE NOVEL "PRIDE AND PREJUDICE".....	191-195
<i>Yuldasheva Kamola</i> SINXRON TARJIMA JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN PSIXOFIZIOLOGIK STRATEGIYALAR.....	196-202
<i>Matkarimova Malika Oybek qizi</i> HOW TO TEACH ENGLISH USING SIMPLE SCIENCE EXPERIMENTS.....	203-206
<i>Kamola Hatamova</i> HUIJATCHILIK TARAQQIYOTINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	207-210

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Uralov Sharof Urazaliyevich</i> PROBATSIIYA INSPEKTORLARIGA MA'MURIY BAYONNOMA TUZISH VAKOLATINI BERISHNING HUQUQIY ASOSLARI VA AMALIY AHAMIYATI	211-216
<i>Mamatmurodov Farrux</i> METHODS OF RESOLVING DISPUTES ARISING FROM ISLAMIC FINANCE SERVICES. INTERNATIONAL EXPERIENCE	217-222
<i>Муталипова Лола Фархадовна</i> СМАРТ-КОНТРАКТЫ И БЛОКЧЕЙН: ВЫЗОВЫ ДЛЯ ДОГОВОРНОГО ПРАВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН.....	223-234
<i>Нормуродова Азиза Азимжон кизи</i> ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ .	235-241
<i>Abdullayeva Parvina Baxrilloyevna</i> RAQAMLI PLATFORMALARDAGI BANDLIKNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH	242-246

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Ismaylov Azerbay Saparniyazovich</i> RAQAMI IQTISODIYOT SHAROITIDA QORAQALPOQ XALQ AN'ANALARIDAGI MAVJUD PEDAGOGIK USULLAR TRANSFORMATSIYASI.....	247-252
<i>Namozova Dilorom Tursunovna</i> MUSIQA TA'LIMIDA TALABALARDA IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MOHIYATI	253-261
<i>Давыдова Руфина Артуровна</i> РОЛЬ ГУМАННОЙ ПЕДАГОГИКИ В ПРЕОДОЛЕНИИ АГРЕССИИ И ОТЧУЖДЕНИЯ СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ	262-266
<i>Gaziev Baxromjon Valievich</i> OT SPORTIDA MALAKALI CHAVANDOZLARNI TAYYORLASH MUAMMOLARI	267-273

<i>Toshtemirova Mohichehra G'olibjon qizi</i> DIZAYN TA'LIMINING XALQARO TAJRIBASI: O'QUV DASTURLARI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR TAHLILI.....	274-279
<i>Rakhmonova Dilnura Saidovna</i> TEXNIK OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING KREATIV FIKRLASHINI TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI: AMALIYOT VA TAJRIBA.....	280-286
<i>Yakubova Barno Baxtiyorovna</i> MUSTAQIL VA IJODIY ISHLASH FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH.....	287-290
<i>Rixsiboyev Behzod Alisherovich</i> IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MADANIY PLYURALIZMNING O'RNI	291-295
<i>Islamova Moxichexra Bekmurzayevna</i> TALABLARNI TANQIDIY FIKRLASHGA UNDOVCHI O'QITUVCHI STRATEGIYALARI	296-301

Received: 2 June 2025
Accepted: 15 June 2025
Published: 30 June 2025

Article / Original Paper

HISTORICAL ROOTS OF THE DEVELOPMENT OF PERSIAN TEXTUAL CRITICISM

Musurmonova Barchinoy Khasan kizi

Teacher of native language and literature, Polytechnic No. 1, Kashkadarya region, Koson district

Abstract. The article presents information about textual criticism, historical roots of the development of Persian textual criticism and the contribution of Dorn and K. G. Zaleman to the development of the field of textual criticism in Central Asia.

Keywords: textual criticism, East, manuscript, edition, Dorn, Nastaliq, documents, source.

FORS MATNSHUNOSLIGI TARAQQIYOTINING TARIXIY ILDIZLARI

Musurmonova Barchinoy Hasan qizi

Qashqadaryo viloyati Koson tuman

1- son politexnikumi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada matnshunoslik haqida ma'lumot, fors matnshunosligi taraqqiyotining tarixiy ildizlari, O'rta Osiyo hududida matnshunoslik sohasining rivojlanishida Dorn hamda K. G. Zalemanning xizmatlari xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: matnshunoslik, Sharq, qo'lyozma, nashr, Dorn, nastaliq, hujjatlar, manba.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI5Y2025N30>

Kirish. Matnshunoslik – tarixiy-filologik fan sohasi, adabiyot va folklorga oid qo'lyozma asarlarni, tarixiy hujjatlarni, ularning aniq matnlarini aniqlash va tanqidiy o'rganish, sharhlab e'lon qilish maqsadida ular ustida tadqiqotlar olib boradi. Matnshunosning vazifasi matnni har tomonlama tadrijiy-tanqidiy (matn tarixiga chuqur kirib borish, matnni yaratishda foydalanilgan manbalarni, muallif tahrirlari, variantlari va boshqalar) o'rganib, nashrga tayyorlashdan iboratdir. Biz ushbu maqolamizda fors matnshunosligi taraqqiyoti xususida so'z yuritishni joiz deb topdik.

Adabiyotlar tahlili va metodlar . Barchamizga ma'lumki, fors tilidagi yozuvlar to'plami fors tilining IX asrdan boshlab arab alifbosining biroz kengaytirilgan shakli va ko'plab arab so'zlari bilan yozilgan shakli hisoblanadi. Yangi fors tilining adabiy shakli mamlakatning rasmiy tili bo'lgan Eronda fors tili, Afg'onistonda esa dari va pushtu tili rasmiy til sifatida tanilgan.

Eron tillari Hindiston yarimorolidagi hind-oriy tillari bilan birgalikda hind-yevropa tilshunoslik oilasining eng qadimgi tarmoqlaridan sanaladi. Hozirda ham qadimgi Eron tillarida yozilgan manbalar mavjud bo'lib, ular qariyb uch ming yil davomida saqlanib qolgan.

Mazkur maqola yozilishida tarixiy-taqqosloviiy tahlil usuli qo'llanildi. Fors tilida yozilgan matnlar, xususan qadimgi va o'rta asr fors adabiyoti namunalari, shuningdek, zamonaviy matnshunoslik asarlari o'rganildi. Shu bilan birga, Islom davrigacha bo'lgan davr (Avesto va

Pahlaviy), Islomdan keyingi davr (X- XV asrlar) va zamonaviy davr (XIX–XXI -asrlar)da matnshunoslik rivojiga oid manbalar tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama. Eng qadimgi matnlar sirasiga qadimgi Eron tilining arxaik shaklida yozilgan Zardushtiylikning muqaddas kitobi Avestoni kiritishimiz mumkin. Gotlar yana bir qancha soʻnggi matnlar bilan birga Avestoning bir qismi sifatida berilgan. Ularda miloddan avvalgi 1-ming yillikning birinchi yarmida yashagan Zardusht (Zardustra) paygʻambarning asl taʼlimotlari borligi umumiy qabul qilingan. Ilk eron adabiyoti uchun Avestoda, ayniqsa, yashtlarda saqlangan qadimiy miflarning qoldiqlari ham muhim ahamiyatga ega, ular Eron xudolariga qaratilgan matnlardir. Bu yerda keyinchalik fors epik sheʼriyatida yarim tarixiy shaxslar sifatida namoyon boʻlgan bir qancha shoh va qahramonlarning nomlari ham tilga olingan.

Bizgacha yetib kelgan matnlarda topilgan yagona qadimgi Eron tili bu Ahamoniy podshohlari mixxat yozuvidagi yozuvlar uchun qoʻllagan qadimgi fors tilidir. Bu yozuvlarda juda rasmiy uslubda tuzilgan qirollik farmonlari va shunga oʻxshash matnlar mavjud boʻlib, ular Eron adabiyoti rivojiga sezilarli darajada hissa qoʻshgan. Miloddan avvalgi 330-yillarda Aleksandr Makedonskiy tomonidan Ahamoniylar imperiyasining zabt etilishi Eron madaniyatining tanazzuliga olib keldi. Miloddan avvalgi VII asrdagi arablar istilosigacha davom etgan yangi davrda Eron ellinizmning chuqur taʼsirida qolgan yunon va oromiy tillari ustunlik qildi. Deyarli 500 yil davomida eron tillari yozuvda ishlatilmadi. Oʻrta Eron tillaridan foydalangan holda saqlanib qolgan eng qadimgi hujjatlar milodiy III asrga toʻgʻri keladi.

VII asrda Forsni arablar bosib olgandan soʻng, islom madaniyati va istilochilar tilining nufuzi — arab tili taʼsirida forslar yangi fors tilini yozish uchun arab yozuvini moslashtirdilar, unga arab tilida mavjud boʻlmagan tovushlarni ifodalash uchun toʻrtta harf qoʻshdilar: pe (پ), che (چ), je (ج) va gof (گ) va shu tariqa oʻz alifbolarini 32 belgigacha yetkazdilar. [1]

Forslarning arab xattotligi bilan tanishuvi uning uchta asosiy yozuvi — kufiy, nasx va suls bilan boshlangan. Ularning eng dastlabkisi kufiy boʻlib, u taxminan XII asrgacha hukmronlik qilgan, toʻgʻri chiziqlar va aniq geometrik shakllarga intilish unga xosdir. Hozirgi kunda u Qurʼon suralarining nomlari yoziladigan yozuv sifatida kanonizatsiya qilingan.

Nasx xati (“yozishma”) qatʼiy gorizontall yozuv boʻlib, nomidan koʻrinib turganidek, asosan Qurʼon matni va hadislarni koʻchirish uchun ishlatilgan. Suls (“uchdan bir”) yozuvi uchun egri chiziqli va toʻgʻri chiziqli elementlarning mavjudligi xarakterli boʻlib, ular 1/3 nisbatda boʻladi. Eronda “nasx” va “sulusa” maktablari ayniqsa keng tarqaldi, chunki ular meʼmorchilikda — masjidlar va musulmonlar uchun muqaddas boʻlgan boshqa binolarni bezashda keng qoʻllanilgan.

Temuriylar hukmronligi davrida fors xattotligining rivojlanishiga Temurning nabirasi Boysunqur sababchi boʻlgan. Boysunqur 1420-yilda Tabrizni egallaganidan soʻng u yerdan bir qancha kitob ustalarini, xususan, Boysunqur kutubxonasiga rahbarlik qilgan mashhur xattot Mir Ali Tabriziyni olib ketgan. Tabriziy tezkor yozuvning yangi varianti — nastaʼliq (fors. نستعلیق, nastaʼlīq — “nasx” va “talik” soʻzlaridan olingan).

Nastaʼliq chizmasi uchun qisqa vertikal, kertihsiz va uzun gorizontall shtrixlar xosdir. Xattotlik yozuvlari 5-10 mm oʻlchamdagi qiya oʻtkir uchli kesilgan qamish boʻlagi siyohga botirilgan “qalam” (qalam) vositasida amalga oshirilgan. Kalomning uchi, odatda, siyoh singishini osonlashtirish uchun oʻrtasidan boʻlingan.

Nasta'liq yozuvi fors jamiyatida tezda mashhur bo'lib, norasmiy "islom yozuvining kelinchagi" nomini oldi: undan kitoblar va she'riy to'plamlar, sevgi xatlari va ma'muriy hujjatlarni yozishda foydalanilgan. Hozirgacha Eronda Hofiz, Sa'diy, Rumi va boshqa shoirlarning she'rlari aynan nasta'liq bilan nashr etiladi. "Nastalik" Erondan tashqari O'rta Osiyo, Pokiston va Hindistonda ham tarqalgan.

Shoh Abbos hukmronligi davrida (XVII asr boshi) "nastalik" xattot Mir Emad Hasaniy tomonidan kiritilgan jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Hassoni tomonidan qayta ishlangan "nastalik" Eronda hozirgi kungacha ishlatiladi.

Davlatda hujjat aylanishining yanada o'sishi hujjatlarni yozish tezligini oshirishga imkon beradigan dastxatlarning yangi variantlarini izlashga olib keldi. XVII asr oxirida Hirot hukmdori (o'sha paytda Safaviylar davlati tarkibiga kirgan) Morteza G'olixon Shamlu yangi yozuv — sheqaste nasta'liq (fors. شکسته نستعلیق Šekaste nasta'liq yoki Šekasta nasta'liq — "siniq nasta'liq") — arab yozuvidan foydalanadigan an'anaviy xattotlik turlaridan biri. 1950-yillarda Eronda Eron xattotlari jamiyati tashkil etilgan bo'lib, uning tashkilotchilari orasida taniqli xattotlar Husayn Mirxoniy, Ali Akbar Kaveh, Ibrohim Buzoriy, Hasan Mirxoniy va Mehdi Bayon bor edi. [2]

Shu o'rinda biz birinchi eronshunos olim B. A. Dornning fors matnshunosligi taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissi haqida to'xtalib o'tmoqchimiz. B. A. Dorn Sharq numizmatikasi va tarixshunosligi taraqqiyotida sezilarli iz qoldirdi, ayniqsa, eron tillari va shevalarini o'rganish sohasida uning xizmatlari katta bo'ldi.

Fors filologiyasi (uning yozma yodgorliklarni o'rganish va matnshunoslik izlanishlarining mumtoz shakllarida) ham B. A. Dorn faoliyati bilan ko'p jihatdan bog'liq. Uning davrida 1842-yildan 1881-yilgacha fors tilidagi qo'lyozmalar to'plami uch baravar ko'paydi. Asosan O'rta Osiyo va Erondan sotib olingan alohida ro'yxatlar ham, qo'lyozmalarning ozmi-ko'pmi ahamiyatli to'plamlari ham muzeyga deyarli har yili kelib tushar va shu zahotiy oq Dornning yangi xaridlar haqidagi muntazam bosma ma'lumotlarida yoritib borilardi. [3.169-172] Nashr etilgan qo'lyozmalarning ro'yxatlari zarur hollarda qisqa izohlar va mavjud adabiyotlarga havolalarni o'z ichiga olgan.

Ommaviy kutubxona fondi materiallari asosida Dorn 1852-yilda vatanimiz sharqshunosligida birinchi bo'lib sharq qo'lyozmalari katalogini nashr etdi, unda 254 ta fors qo'lyozmasi tavsiflangan bo'lib, bu kutubxonaning butun qo'lyozmalar to'plamining to'rtidan bir qismidan ko'prog'ini tashkil etardi. [4]

Vatanimiz sharqshunosligida fors matnshunosligiga oid dastlabki yirik asarlar ham Dorn nomi bilan bog'liq. U 1850-1858-yillar davomida nashr ettirgan G'ilon va Mozandaron tarixiga oid forscha matnlar, tanqidiy-filologik ish uslubi bo'yicha 5 jildan iborat turkum yaratgan. [5]

Bugungi kunga qadar tadqiqot xarakteridagi ushbu nashrlar Kaspiybo'yi viloyatlari tarixi bo'yicha eng to'liq ma'lumotlar to'plami bo'lib qolmoqda.

Dorn vafotidan to'qqiz yil o'tgach, uning ishlarini K. G. Zaleman o'z zimmasiga oldi. U Sharq bibliografiyasini juda yaxshi bilgan. Universitet kutubxonasida ishlagan yillarida (1871-1890) Leypsig, Kopengagen, Berlin va Marburgdagi yirik kutubxonalar bilan tanishish uchun Yevropaga qilgan sayohatlari davomida kitoblarni saqlash va kataloglashtirish bo'yicha ko'p yillik tajribaga ega bo'lgan.

K. G. Zaleman tomonidan amalga oshirilgan qo'lyozmalar va yuzlab bosma kitoblarni izlash, O'rta Osiyo va Eronga bir necha bor arxeografik ekspeditsiyalar uyushtirish, jahon kutubxonalari bilan faol aloqalar natijasida birgina fors qo'lyozmalari fondi uning faoliyati davomida 1291 taga ko'paydi.[6. 102]

Zalemanning fors matnshunosligining keyingi taraqqiyotining rivojlanishida ulkan hissi bor.

Misol tariqasida XIV asrda fors tilidagi "Miyar-i Jamoliy" izohli lug'atining nashrini eslatib o'tish kifoya. Lug'at yo'qolgan deb hisoblangan va noma'lum qo'lyozma bo'yicha Zaleman tomonidan aniqlangan.[7]

Zaleman lug'atning tanqidiy matnini yagona va unchalik ishonchli bo'lmagan ro'yxat bo'yicha tuzdi, bo'shliqlar va buzilishlarni tiklash uchun "Miyar-i Djama li"dan iqtibos keltirgan so'nggi leksikograflar asarlarining qo'lyozmalaridan foydalandi. Aslida XIV asrning mashhur she'rshunoslik risolasining to'rtinchi qismi bo'lgan qofiyalar lug'ati bo'lgan bu lug'atni nashr etish va tadqiq etish ham, fors-turk lug'atlarining "Lug'ati Shohnoma" asarini nashr etish ham, Firdavsiyning "Shohnoma"sidan dostonning asl matnini tiklash uchun juda foydali bo'lgan 1700 ta iqtibosni saqlab qolish ham adabiyotshunoslik uchun juda ahamiyatlidir.

Hech qachon o'zini adabiyotshunos deb hisoblamagan Zaleman eronshunoslikning bu sohasiga ham jiddiy qiziqish bildirgan. Fors shoiriga bag'ishlangan rus tilidagi birinchi monografik tadqiqot aynan unga tegishli bo'lib, u "Xoqoniyning to'rt bayti" nomli magistrlik dissertatsiyasidir. [8] Muallif kirish qismida fors she'riyatining favqulodda estetik va tarixiy-adabiy qimmati, uning butun jahon adabiyoti tarixida tutgan o'rni mavzuga yuz yildan ziyodroq vaqt davomida yevropa eronshunosligida to'plangan ma'lumotlarning kamligi bilan mutlaqo mos kelmasligini ta'kidlagan. Asosiy qiyinchilik — ishonchli matnshunoslik bazasining yo'qligini qayd etib, Zaleman fors adabiyotshunosligining asosiy vazifasi tanqidiy matnlar yaratishdan iborat deb hisoblagan.

1917-yilga kelib, akademik eronshunoslik shakllangan an'analar va boy moddiy baza bilan yaqinlashdi. [9.32] Eronshunoslik adabiyoti "Азиатский музей" kitob fondlarining eng yaxshi qismlaridan birini tashkil etdi. Oktyabrdan keyingi dastlabki yillarda sezilarli darajada to'ldirilgan fors qo'lyozmalari to'plami 20-yillarning boshlarida 2 ming jildidan ortiqni tashkil etdi. [10] U dunyodagi kutubxonalar orasida ham hajmi, ham tarkibi jihatidan eng ahamiyatlilaridan biri edi. Ushbu ma'ruzalar to'plamining deyarli yarmini adabiy mazmundagi qo'lyozmalar tashkil etdi.

Qo'lyozmalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tarixiy-filologik va adabiyotshunoslik tadqiqotlarini 40-yillarda A. T. Tagirjonov olib borgan. 1946-yilda u fors-turk adabiy aloqalariga oid (Parij Milliy kutubxonasining noyob qo'lyozmasi asosida) "Qutbning "Xusrav va Shirin" dostoni" (XIV asr) nomli tadqiqotni yakunladi. Tadqiqot 1947-yilda nomzodlik dissertatsiyasi sifatida muvaffaqiyatli himoya qilindi. 1948-yildayoq Tagirjonov Firdavsiy "Yusuf va Zulayxo" dostoni muallifi ekanligini inkor etgan M. Minoviyning dalillarining to'g'riligiga jiddiy shubha bilan qaragan edi. Keyingi ishlarida XI asr so'fiy shoiri Bobo Ko'hiyning sirli siymosiga oid ba'zi ma'lumotlarga aniqlik kiritdi. Bobo Ko'hiyning hayot sanasi va mashhur kosmografik asar "Majma' al-g'aroyib" (birinchi tahriri) tuzilgan vaqtini tikladi.[11.59-62]

Eronda xattotlikning rivojlanishiga 1960-1970-yillarda reklama sanoatining rivojlanishi yangi turtki berdi. Bu davrda ikki "nastaliq" maktabi: an'anaviy va yangi maktab parallel ravishda rivojlandi, shuningdek, bugungi kunda ma'lum bo'lgan fors xattotligining eng yangi yozuvi — "moalla" paydo bo'ldi.

Zamonaviy Eronda Gollamhusayn Amirxoniy, Yatolla Gabolli, Muhammad Ehsa (xattotlik elementlarini tasviriy san'at bilan uyg'unlashtirish ixtirochisi — "xatt-nagashi" yoki "xattashi"), Nasrulla Afjeiy, Husayn Zenderudiy, Fereydun Omidiy kabi xattotlik ustalari keng shuhrat qozongan. Bir qator xattotlar, xususan, Zende Roodi, Jalil Rasuli, Parviz Tanavoli kiyim dizayni uchun Rumiy she'rlari bilan birgalikda xattotlik elementlaridan foydalanganlar.[12. 68-69]

Xattotlik mamlakatning bir qator muzeylarida namoyish etilgan — xususan, Qazvindagi xattotlik muzeyida, Eronda muntazam ravishda xattotlik ko'rgazmalari va tanlovlari o'tkaziladi.

Xulosa. Fors matnshunosligi o'zining chuqur tarixiy ildizlariga ega bo'lib, u asosan qadimiy fors yozma yodgorliklari, mumtoz adabiyot namunalari va ilmi-lug'at sohasidagi ishlanmalar bilan bog'liq. Bu sohaning shakllanishi va rivojida Abu Ali ibn Sino, Rudakiy, Firdavsiy, Hofiz, Sa'diy kabi buyuk mutafakkir va adiblarning ijodiy merosi muhim o'rin tutadi. Matnshunoslik dastlab adabiy matnlarni tushunish va sharhlash ehtiyojidan kelib chiqqan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan u mustaqil ilmiy soha sifatida shakllandi. Xulosa qilib aytganda, fors matnshunosligining tarixiy ildizlari uni bugungi zamonaviy filologik tadqiqotlar darajasigacha olib kelgan boy va sermazmun an'analarga tayangan.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Келичхани, Хамид-Реза. Иранская каллиграфия: знакомство с традицией / Х.-Р. Келичхани; пер. с перс.: Б. В. Норик, отв. ред. Д. Д. Васильев, науч. ред.
2. М.Дж. Назарли. Персидские сказки. Персидская литература IX–XVIII веков. О. Ф. Акимушкин, Ю. Е. Б о р щ е в с к и й , Материалы для библиографии работ о персидских рукописях, — НАА, 1963, № 3, стр. 169—172; № 6, стр. 228
3. Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la Bibliotheque Imperiale publique de St. Petersbourg. St. Pbg., 1852.
4. «Muhammedanische Quellen zur Geschichte der siidlichen Kustenlan--der des Kaspischen Meeres», hrsg., iibersetzt und erlautert von B. Dorn, Th. I—V, St.-Pbg., 1850—1858.
5. Аналогичные поручения были возложены на В. А. Иванова, А. Ф. Хащаба, А. А. Семенова (см. Отчет РАН за 1918 г., стр. 102).
6. C. Saleman, Shams i Fachrii Ispahanensis Lexicon Persicum id est libri Mi'jar i Gamali, pars quarta, Fasc. prior: textum et indices continens Casani, 1887.
7. «Четверостишия Хакани», СПб., 1875.
8. Аз. Муз. Памятка, стр. 32.
9. Ванская коллекция 1917 г. — 39 рукописей; коллекция Учебного отделения МИДа 1919 г. — 168 рукописей. Также несколько частных коллекций: А. А. Семенова (1921) — 10 рукописей, А. А. Половцева (1919) — 13 рукописей и др.
10. «Диван Баба Кухи в исследованиях В. А. Жуковского», — ОИРВ.V, 1960, стр. 59—62.
11. Джаналыева Б.Мулкаманова Д."История персидской каллиграфии" МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «СИМВОЛ НАУКИ», стр. 68-69.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/5 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).